

Museu Juan Cabré

El museu calaceità, propietat del Govern d'Aragó, és l'únic situat fora de les tres capitals i està en una situació d'abandó lamentable. [p. 4]

Ball de coques

A la capital del Baix Cinca es vol recuperar el caràcter popular d'aquest ball tradicional, tal i com es feia en el seu origen. [p. 7]

TEMPS DE FRANJA

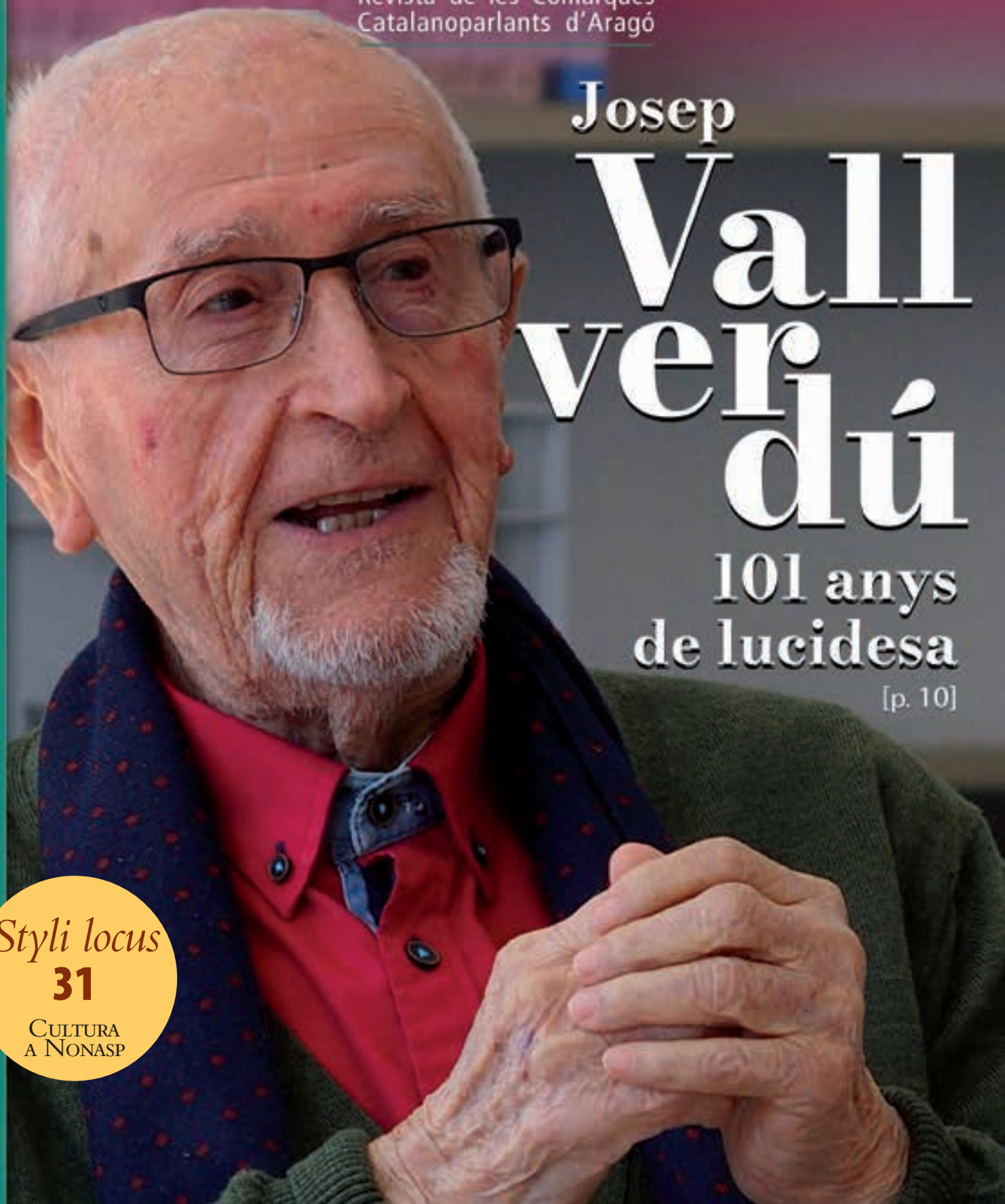
Revista de les Comarques
Catalanoparlants d'Aragó

Professors saragossans visiten la Ribagorça

Els docents coneixen un dels llocs més allunyats i desconeguts per molts aragonesos. [p. 12]

50è col·loqui de la SdO

30 anys després, la Societat d'Onomàstica torna a celebrar aquest acte a la Franja, concretament a Mequinensa i Calaceit. [p. 13]

Josep Vall verdú

101 anys
de lucidesa

[p. 10]

Styli locus

31

CULTURA
A NONASP

Sumari

- 2 Cartes dels lectors
- 3 Editorial
 - Vinyetes al vent
- 4 Matarranya
- 6 Baix Cinca
- 8 Llitera
- 10 Entrevista
- 12 Ribagorça
- 13 Aragó
- 15 Catalanofonia
- 16 Cultura
- 17 Personatges
- 18 Tribuna

Imatge coberta: Josep Vallverdú (Foto ©Josep Balagueró)

TEMPS DE FRANJA 162

Edita:

C. Sagrat Cor, 33. 44610 Calaceit. T. 978 85 15 21

- Associació Cultural del Matarranya
- Institut d'Estudis del Baix Cinca-IEA
- Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib)

Coordinació: Carles Terès.
redaccio@tempsdefranja.org

Gestió i administració: Cèlia Badet.

Maquetació gràfica: Carles Terès

Consell de redacció:

Matarranya: M. D. Gimeno, Carles Sancho
Baix Cinca: Rosa Arqué
Llitera: Josep Esplugas
Ribagorça: Glòria Francino
Cultura: Hèctor Moret
Entrevistes i Opinió: Carles Terès
Catalanofonia: Hugo Sorolla
Aragó: Màrio Sasot

En aquest número: Roberto Albiac, Marina d'Algars, Patrici Barquín, Esteve Betrià, Jordi Marín, Berenguer de Mussots, Vicent Pallarès, Francesc Ricart, Ramon Sistac, Laia Solé.

Suplements:

Styli Locus: M. Sasot
Temps d'escola: P. Nogués, P. Cucalón

Subscripcions i publicitat: 978 85 15 21

Producció: Terès & Antòlin
info@teresantolin.com

Disseny: Carles Terès Bellès

Dipòsit legal: TE-88/2000

ISSN: 1695-7709

Membre de l'ACPC

En venda a:

Albelda: Estanc Conchita. **Calaceit:** Papereria Abàs. **El Torricó:** Llibreria Pilarín. **Fraga:** Llibreria Badia. **Girona:** Llibreria Les Voltes. **Mequinensa:** Papereria González. **Reus:** Llibreria Gaudí. **Saldí:** Llibreria Panadés i Llibreria Sorolla. **Saragossa:** Papeleria Germinal. C. Sepulcro, 21. **Tamarit:** Estanc Patrito. **Tortosa:** La 2 de Viladrich. **Vall-de-roures:** Camins Serret.

Cartes dels lectors

Nova senyalització al Matarranya... monolingüe!

La Comarca del Matarranya, sempre capdavantera en lo tema turístic, ha substituït los panells d'informació turística (molts dels quals ja estaven força deteriorats, quan no directament desapareguts) que hi havia a totes les viles de la comarca, per uns petits quadradets amb lo nom del recurs i un QR per accedir a la informació que hi ha al web. En principi és una bona decisió, alliberar els nostres carrers d'un excés de senyalització. Però resulta que, mentre els panells anteriors estaven en la llengua de la comarca i en castellà, ara només hi ha aquest segon idioma. És cert que, una volta entres al web, pots triar l'opció de llegir la informació en català, però açò no treu que, a primer cop d'ull, hagin desaparegut los castells, llavadors, forns, esglésies o capelles i només hi ha quedat la denominació castellana. O sigue que tant podem ser a Calaceit com a Castejon de las Armas. Tota la faena de toponímia que els voluntaris matarranyencs van fent a còpia d'esforç i hores personals, queda anul·lada per una decisió que va contra la cultura i el patrimoni. Vull creure que s'ha fet sense mala intenció, però el resultat és el mateix: la nostra llengua queda invisibilitzada de nou en els nostres carrers. A qui li fa nosa? O és que senzillament té tan poc valor per als tècnics de turisme que ni

tan sols l'han tinguda en compte? La nostra parla és cultura i patrimoni, no? Serà que encara pensen (ni que sigue inconscientment) que parlar-la és cosa de llauradors i gent de poca importància i nul·la cultura, quan és just lo contrari.

Higinio Ferrer
Vall-de-roures

Artificial

Fa poc que han condicionat la carretera que uneix la capital del Baix Aragó amb la costa del Baix Maestrat. Aquells revolts infernals del port de Querol han desaparegut sota una obra ingent de viaductes. Vaig veure'n la construcció i impressionava. No tant, però, com els quilòmetres i quilòmetres de marges de pedra seca que s'enfilen pels rostos de les muntanyes que voregen la ruta. Murs que sostenen (o sostenien, perquè molts s'han esventrat per l'abandó de l'agricultura i la ramaderia) estretes feixes de terra d'on treure'n l'aliment, ja sigue en forma de conreu o de pastura. Imagino els enginyers de les grans constructores d'infraestructures i els paredadors ancestrals. Les eines d'uns i altres no tenen res a veure, però el resultat és equiparable. Acabarà la intel·ligència artificial substituint els enginyers, igual com ells han fet amb els constructors de parets i marges?

Carles Terès
Torredarques

A Temps de Franja *volem saber la teua opinió. Envia'ns les teues cartes, tot indicant el teu nom i població, a:*
redaccio@tempsdefranja.org

Diputació de Lleida

INSTITUT
D'ESTUDIS
ILERDENCS

Fundació Pública de la Diputació de Lleida

Amb el suport del Departament de Cultura

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura

SUBSCRIU-T'HI

T. 978 85 15 21

redaccio@tempsdefranja.org

Recordem a tots els subscriptors de *Temps de Franja* que ens comuniquen la seua adreça de correu electrònic a redaccio@tempsdefranja.org per rebre els butlletins electrònics

El català a la Franja. La lluita continua

Arribats fins aquí, és inevitable sentir una profunda fatiga en veure com la llengua catalana, llengua pròpia de la Franja d'Aragó, continua sent objecte d'atacs constants. Recentment, el partit Vox ha impulsat una nova ofensiva en solitari per eliminar el reconeixement del català i l'aragonès com a llengües pròpies. Aquesta situació, ja ho sabeu, no és nova; se suma a la llista llarguíssima (que, no patiu, ens estalviarem) de despropòsits que intenten negar una realitat històrica, lingüística i cultural que ens defineix.

La tribuna de Glòria Francino que tanca aquest número, titulada «Com que no raonam català a Aragó?», reflecteix aquesta preocupació amb claredat i passió. Francino es pregunta amb raó si el poder polític pot usurpar el nom d'una llengua històrica a les nostres comarques catalanoparlants. La seua resposta és rotunda: no. Els polítics haurien d'estar al servei de la comunitat, facilitant el govern i la vida de la ciutadania, i no pas per reescriure la història ni la realitat lingüística.

El català a la Franja està avallat per institucions com la Real Academia Española, l'Institut d'Estudis Catalans i l'Academia Aragonesa de la Lengua, així com per eminents filòlegs i lingüistes. Aquesta llengua, que compartim amb altres regions de parla catalana, ens permet comunicar-nos amb gent de València, les Illes Balears, l'Alguer, el Rosselló i, naturalment, Catalunya. La diversitat de dialectes, que sempre s'intenta fer servir a la nostra contra, no és pas una excepció, sinó una riquesa que trobem en totes les llengües.

L'últim moviment de Vox, registrat a les Corts d'Aragó el passat juny, vol eliminar el reconeixement del català i l'aragonès, al·legant que la política lingüística de les últimes dècades ha estat «erràtica» i «imposada sense tenir en compte la voluntat dels parlants ni la realitat del territori». Aquesta proposta, però, ignora les arrels profundes de la nostra llengua. Vox, a més, sembla

que vol impulsar una denominació peculiar, que recorda la polèmica «llengua aragonesa pròpia del àrea oriental» (LAPAO), feta servir el 2013 pel govern del PP i el Partit Aragonès, una maniobra que va generar un fort rebuig social i polític.

La proposta de Vox, tot i ser impulsada en solitari, posa en relleu algunes tensions dins la coalició de govern amb el PP. Els populars han negat estar al corrent d'aquesta iniciativa i afirmen que no forma part del seu acord de governabilitat, que només contempla una «revisió» de la Llei d'ús, protecció i promoció de les llengües i modalitats lingüístiques pròpies d'Aragó. Aquesta revisió encara està en procés i no ha estat concretada, però gat escaldat...

Malgrat la manca d'acord entre els socis de govern, la proposta de Vox segueix endavant i podria significar un nou retrocés en la protecció i reconeixement del català i l'aragonès. Si prospera, serà el tercer canvi en la llei de Patrimoni Cultural de 1999, que originalment reconeixia aquestes llengües com a pròpies d'Aragó. Aquesta situació ha despertat la indignació de diversos sectors, incloent acadèmics, polítics i associacions, que veuen en aquesta proposta un atac directe a la nostra identitat cultural.

La nostra terra, històricament de parla catalana

Imatge de la confecció de la Declaració de Mequinensa, l'1 de febrer de 1984, pel reconeixement de la realitat lingüística d'Aragó

ARXIU

des de fa segles, no pot ni vol renunciar a la seua llengua, a la seua identitat. És per això que hem de seguir, seguir i seguir defensant amb fermesa el reconeixement del català a la Franja, contra tots els intents de negar la realitat. Hem de recordar que la diversitat lingüística és una riquesa i un dret universal que no es pot menystenir ni eliminar per cap interès polític. La nostra llengua és un tresor que cal cuidar i mantindre tant sí com no per a les futures generacions. Com diu Francino, «que vingue i raonam! Potser no mos han escoltat mai!». És hora de fer sentir la nostra veu i de lluitar per allò que ens pertany de dret: el reconeixement i la protecció del català a la Franja d'Aragó.

VINYETES AL VENT. Per Tarroc

El Museu Juan Cabré de Calaceit

// CARLES SANCHO MEIX

El museu Juan Cabré de Calaceit, propietat del Govern d'Aragó, és l'únic situat fora de les tres capitals aragoneses i està des de fa uns anys en una situació d'abandó lamentable. Va ser inaugurat amb gran il·lusió el 1987 pel Conseller de Cultura i Esports favorol José R. Bada per homenatjar l'arqueòleg calaceità. Abans del 2020 comptava amb un equip humà format per una directora —Carmen Portolés—, una tècnica —Loli Pintado—, un guia i un responsable de seguretat. Actualment tot l'equipament museístic i les exposicions només estan custodiades per un vigilant. Podeu preveure la situació on ha arribat. Em ve a la memòria, l'anècdota de fa un parell d'anys, en la visita a una exposició la il·luminació en un parell d'obres era insuficient, ho vaig comunicar al vigilant i em va contestar que no comptaven amb prou pressupost per canviar els punts de llum fosos.

A les últimes eleccions autonòmiques es va posar el tema sobre la taula dels diferents grups polítics, i els partits asseguraven que dinamitzarien l'entitat. Més d'un any després dels comicis segueix la mateixa situació. El passat mes de maig, en un intent de remuntar l'activitat al museu, la Comarca del Matarranya i l'Ajuntament de Calaceit van inaugurar una exposició temporal, la setmana del 16 al 19, sobre el Concurs fotogràfic Comarca del Matarranya que convoca anualment l'entitat, amb una mostra d'un centenar de fotografies escollides per a l'ocasió del seu arxiu que ha anat recopilant des de l'inici del concurs. Fa unes setmanes una nova iniciativa presentada pel grup socialista a les Corts d'Aragó. Una proposició no de llei per instar a l'Executiu Aragonès a realitzar una planificació de continguts al Museu Juan Cabré al llarg dels pròxims dos anys en col·laboració amb l'Ajuntament de Calaceit. Veurem si és efectiva esta proposta i aporta una mica de llum per solucionar el problema.

Recordem, amb gran nostàlgia, altres temps més favorables i il·lusionants per a l'entitat. Aquell

magnífic catàleg recopilatori publicat amb una edició de luxe que titulava *Museo Juan Cabré, 25 años, 1987-2012*, on es recull la història de l'entitat i una mostra de les 87 exposicions temporals d'art contemporani programades des del 1991. Gravats, escultures, pintures, ceràmiques, fotografies, caricatures, vídeos, collages, instal·lacions... Amb un protagonisme especial per als artistes vinculats a Calaceit: Teresa Jassà, Romà Vallès, Ferran Blanco, Christian Sorg, Fernando Navarro, Lluís Ribalta, Francesca Calaf, Yves Zimmermann... Però també al Matarranya: Gema Noguera, Dominique Goffard, Esther Galdon, Marian Tíjm, Laia Vaquer, Luís Grañena... Exposicions que generalment es feien correspondre en cada estació de l'any i de cadascuna l'edició del catàleg corresponent. 'Collages II' de Gema Noguera 2011, 'Romà Vallès amb Calaceit' 2016, 'Féminas' de Victòria Rovira 2016 o 'El caos y el logos' d'Álvaro Lombarte 2017 són alguns dels magnífics catàlegs que tinc a mà. Per fer una adequada programació d'exposicions i d'activitats per dinamitzar el museu és imprescindible comptar amb una direcció i un tècnic per donar-li vida. Si Calaceit és la capital cultural del Matarranya cal donar sentit a eixa titularitat i el museu, si s'integra a la població, pot ser un element essencial.

A part de les mostres d'art contemporani temporals tenim també les exposicions permanents dedi-

cadés a l'arqueòleg calaceità Joan Cabré, amb materials que va cedir la seua família i que tants esforços s'hi van dedicar per aconseguir-los, la secció etnològica calaceitana amb materials aportats pels veïns, i, durant un temps, també hi va estar allotjada l'exposició de la ceramista calaceitana Teresa Jassà 'Barajando los temas de Goya', actualment traslladada a l'edifici municipal de la Baixada de la Plaça.

El museu, a més, compta amb una sala d'actes on s'hi han fet presentacions. Recordo la que va organitzar l'Ajuntament i l'Associació Cultural del Matarranya del llibre *Eixam de poemes* de Teresa Jassà el 1992 o el passat estiu la presentació de l'exposició de 'Romà Vallès, en movimiento' que alguns vam haver de seguir des de fora la sala, totalment insuficient, per la massiva convocatòria de públic a l'acte.

Si la comarca del Matarranya és pionera i de les més pròsperes a l'Aragó en atracció turística, hem de vigilar i oferir als nostres visitants tota una sèrie d'ofertes culturals i donar valor al nostre patrimoni natural i monumental. No poc ser una excusa afirmar que pel museu no hi passa gent perquè Calaceit és una vila de gran potencialitat turística. Deixarà de passar-hi si no hi ha vida, si no hi han exposicions temporals i si no hi ha activitat cultural. La població matarranyenca ha estat i està vinculada a una potent activitat artística —Teresa Jassà, Ferran Blanco, Lluís Ribalta, Romà Vallès, Albert Ràfols Casamada, Maria Girona, Yves Zimmermann, Christian Sorg...— i és necessari donar-li suport i valorar-la a través d'un espai museístic que ja existeix

La iniciativa d'aconseguir un museu dedicat a l'arqueòleg Joan Cabré a Calaceit va sorgir el 1985 de l'activa associació local 'Amigos de Calaceite', presidida per la ceramista i escriptora Teresa Jassà, després s'hi va adherir l'alcalde de la vila d'aquella legislatura Fernando de Latorre. El procés de creació museístic va ser relativament ràpid i dos anys més tard quedava oficialment inaugurat.

Catàleg commemoratiu dels primers 25 anys del museu
c.s.

Quintana, Schmidt i Vidiella a la Biblioteca d'Alcanyís

// C. S.

Durant tot el mes de juny es va poder visitar a la Biblioteca d'Alcanyís una exposició dedicada als fons documentals procedents de diferents col·leccions privades. La donació del matrimoni Schmidt-Quintana, que es farà efectiva

en diferents fases, en el seu primer lliurament que mostra l'exposició, es pot veure una petita part dels materials que cedeix a l'Arxiu-Biblioteca. Són alguns llibres de la seua biblioteca particular, interessants documents del filòleg i tota la correspondència que va mantindre amb Desideri Lombarte. I l'impressionant arxiu fotogràfic i visual d'Schmidt que s'iniciava els anys

seixanta del segle passat, fruit de les llargues estades del matrimoni a la Codonyera, on Quintana preparava la seua tesi doctoral sobre la llengua al lloc. En l'espai dedicat al matrimoni es recull una mostra de llibres de la seua biblioteca, unes cartes d'en Desideri Lombarte amb dibuixos de l'investigador pena-rogi i una selecció de les primeres fotografies en blanc i negre de na Sigrid.

Un altre fons documental important de la mostra és el de l'advocat i escriptor calaceità Santiago Vidiella (Calaceit 1860-1929). Un dels promotors del regeneracionisme baixaragonès que intentava aconseguir

Un detall del fons fotogràfic Schmidt-Quintana c.s.

fomentar la cultura i la renovació del país. Impulsor, amb d'altres activistes culturals de l'època, del *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón* (1907-1909) i fundador de la societat Fomento del Bajo Ara-

gón el 1912. Publicà *Recitaciones de la historia política y eclesiástica de Calaceite* (1884) i, el 1984, s'editaren unes conferències que havia escrit en català sobre la seua vila: *Converses sobre coses passades i presents de la vila de Calaceit*. En l'espai dedicat a Vidiella un exemplar de *Recitaciones*, un altre de *La Caja*

de Valderrobres del seu amic Matias Pallarés, un quadern de l'Arxiu Municipal de Massalió, un altre de l'Arxiu Municipal de Fondespatla, l'original del treball *Contribución al Catálogo de Comendadores de Alcañiz-Orden de Calatrava* i una mostra de la seua correspondència on surt referenciat l'historiador pena-rogi Matias Pallarés.

A més del matrimoni Schmidt-Quintana i Santiago Vidiella, en l'exposició a la Biblioteca es mostra també l'arxiu particular del botànic José Pardo Sastrón (Torrocella d'Alcanyís 1822-Valldalgorfa 1909). De tota la documentació són

d'especial interès els vint-i-un quaderns que redactà dia a dia l'apotecari durant més de seixanta anys de trajectòria professional i que es poden veure a l'exposició. Diaris digitalitzats per l'Institut de Estudios Turoleses. Recentment s'ha publicat *Diarios de José Pardo Sastrón, 1848-1909. Crónica personal de un siglo*. També Mariano Romance (Alcanyís 1909-1997) cronista de la seua ciutat i oncle de la periodista Pilar Narvió. Fundà el setmanari *La Voz de Alcañiz, Amanecer, El Regional* i col·laborà amb el diari *Lucha* que més tard passaria a ser *Diario de Teruel*. En la mostra, la seua passió per la Setmana Santa alcañissana. I completava l'exposició Eduardo Jesús Taboada (Alcanyís 1865-Saragossa 1938) historiador i regeneracionista baixaragonès. Publicà *Mesa revuelta: apuntes de Alcañiz* (1898) exposat a la biblioteca i també escrigué molts articles per a la premsa de l'època.

Fa uns mesos, la Biblioteca Municipal d'Alcanyís, per commemorar el centenari de la mort d'un altre regeneracionista de Bellmunt de Mesquí, Juan Pio Membrado Ejerique (1851-1923), li va dedicar una exposició dels seus fons documentals. Membrado amb el calaceità Santiago Vidiella i l'alcañissà Eduardo Jesús Taboada, van ser tres personatges molt destacats del moviment del regeneracionisme baixaragonès del final del segle XIX i principi del XX.

El darrer full del calendari // Vicent Pallarés Pascual

Sempre és trist el moment en què es deixa una casa. Podem pensar que sols és un espai, però és molt més que això. És un lloc on s'han viscut moments, on s'han compartit emocions i s'han creat records que perduraran per sempre.

M'ha sobtat, en passar per davant d'algunes d'aquestes cases abandonades, observar com el temps sembla haver-s'hi aturat. El calendari penjat a la paret, amb el mes encara marcat des de la darrera vegada que algú va habitar-la, és com una fita temporal que ens recorda tot el que va ser i tot el que ara ja no és.

Els balcons tancats, les cortines que ja no onegen amb el vent, les plantes que han deixat de créixer... Tot això ens parla

d'una casa que ja no és una llar, sinó només un record del que va ser. I és trist, perquè cada casa té la seua història, els seus secrets, les seves alegries i les seves tristeses.

Deixar una casa és com tancar un capítol de la nostra vida. És dir adéu a un espai que ens ha vist créixer, riure i plorar. És deixar enrere tot un munt de records i emocions, i endinsar-se en l'incert camí del futur. Però, tot i la tristesa que ens produeix, també ens queda la satisfacció de saber que portarem sempre amb nosaltres tots aquells moments viscuts. I que, malgrat haver tancat una porta, n'obrim una altra plena de noves oportunitats i experiències.

El Consell de Salut deplora l'estat lamentable de la sanitat comarcal

// REDACCIÓ

El Consell de Salut del Baix Cinca, després de la celebració de la darrera sessió el dimecres 26 de juny, denuncià en un comunicat «el deplorable estat de la sanitat comarcal». El president del Consell i regidor de Sanitat, Àngel Cabrera, va lamentar que «passen els anys, passen els governs de diferent signe, i la nostra situació continua sent penosa».

Cabrera assenyalà que «a Atenció Primària falten efectius, no es cobreixen baixes ni vacances i molts facultatius acaben per sol·licitar el trasllat per haver d'assumir la feina dels companys absents».

Tot això «genera una espiral de desmotivació i esgotament» —afegeix Cabrera.

Les queixes s'estenen a l'Atenció Especialitzada, on la deficient dotació de la plantilla de l'Hospital de Barbastro repercuteix directament en la falta d'especialistes al Centre Comarcal de Fraga. Oftalmologia, traumatologia, cardiologia i altres disciplines, tenen llistes d'espera insostenibles i pediatria porta tres anys sense cap metge de plantilla.

Centre de salut Baix Cinca
AJUNTAMENT DE FRAGA

Ara, a l'estiu, la situació es complica més per les baixes degudes a les vacances del personal i a l'augment de residents que venen a treballar al camp o als magatzems de fruita.

A més a més, demanen a la Conselleria de Sanitat del Govern d'Aragó un pla de xoc «que solucioni aquesta situació endèmica de precarietat i reclamem el dret a una assistència pública de qualitat i proximitat».

Aquesta problemàtica no només

afecta el Baix Cinca, sinó que es reflecteix en moltes altres comarques i regions del món rural. Des de les plataformes que lluiten per una sanitat digna es proposen mesures concretes com la contractació immediata de més personal sanitari, la millora de les condicions laborals per evitar la fuga de professionals i la implementació de programes de formació continuada per assegurar que els metges i infermeres puguin oferir l'atenció més actualitzada i efectiva possible.

SE VA SOLSINT

Inuits de Fraga (II) // Patrici Barquín

Entenc que pot resultar paradoxal la meua persistència en voler ubicar una part del poble inuit a Fraga. Entenc que a eix camí que transitem i ens condueix indefectiblement cap a unes temperatures per sobre dels quaranta graus pugue resultar incomprensible la meua actitud. També sé que la dificultat per a fer avistaments de morses, narvals, onsos polars i foques pot provocar una incredulitat generalitzada cap a les meues afirmacions. Però si em doneu una mica de temps i m'acompanyeu per la idiosincràsia del meu poble, tard o d'hora, acabareu acofumbrant les restes d'una cultura inuit que, malgrat tot, encara perdura i resisteix.

David Graeber, antropòleg a qui em refereixo reiteradament i per qui tinc autèntica devoció, cita, al seu llibre *En deuda. Una història alternativa de la economia*, a l'escriptor danès Peter Freuchen i el seu llibre *Book of the Eskimos*, agòn s'explica que es podia saber lo refinat dels menjars que s'oferien a un convidat, pel poble inuit, per la manera en que l'amfitrió els menystenia abans. I astí tenim la veritable connexió que em porta a creure que a Fraga hi ha inuits. La manera en que s'oferixen fruites madures, fragants, dolces i fresques; verdures acabades de collir,

suculentos i encara lleugerament humides, quan es rep una visita a casa, és clarament un tret característic d'un veritable inuit:

— Agarra, agarra que é per als tossinos! — et cridaràn menyspreant aquell menjar i a tu mateix. Cosa que, sent coneixedor del costum, et provocarà una gran salivera i un reconeixement per l'afecte demostrat.

Clar, si no coneixes el costum, pots viure eix moment com un terrible atac cap a la teua persona que només mereix que li ofereixen allò que està destinat a alimentar als tossinos. Però si ets capaç d'arribar a comprendre que et trobes davant de la manifestació d'un ritual ancestral, anterior a les societats mercantilitzades, podràs gaudir de l'hospitalitat dels pocs aborígens que encara queden. I dic això, perquè cal entendre que, quan t'estan oferint menjar o qualsevol altra cosa que tinguin en abundància o considerin que a tu t'anirà bé tenir-la, no volen que et sentis en deute amb ells, i per això rebaixen allò que t'estan oferint a la categoria de menjar dels tossinos, i això els converteix en veritables aborígens, autèntics inuits. Però clar, tot això encara ho hem d'anar solsint, com ho van solsir los inuits adés que nosaltres.

Lo Ball de Coques torna a la plaça

// ROSA ARQUÉ

Els balls de coques són tradicionals i se'n poden trobar per moltes comarques. El nom prové de les coques que se subhasten o es venen i que donen dret a ballar amb una xica, molts camins amb la coca a la mà. Aquesta tradició, arrelada en la cultura popular, celebra la comunitat i l'alegria de viure.

A Fraga, als anys setanta es va voldre recuperar lo ball que es ballava el dia de Santa Ana. Uns joves del poble, entre els quals es trobava Julián Arellano Mesalles, van registrar lletres, puntets de jota i música amb què van reconstruir un ball de coques aparegut al que es va ballar fins al començament del segle XX a Fraga. La Rondalla de la Peña Fragatina el va incorporar al repertori i l'ha ballat dins i fora del nostre territori. És evident que si l'ha ballat, també l'ha cantat i el públic ha escoltat la lletra tan nostra que diu: «A Santa Ana ballen coques, mare, deixe-m'hi anar, com que soc tan balladora tots me trauran a ballar». La lletra reflecteix el desig de la joventut de participar en una festa que és més que un ball: és una expressió viva de la cultura i la tradició local.

Pel que fa a la música, lo Ball de Coques de Fraga té diverses parts, però normalment és una tonada de jota. Aquesta estructura musical permet una certa flexibilitat i improvisació, fet que contribueix a sa popularitat i adaptabilitat al llarg dels anys.

Actualment, un grup de persones apassionades pel folklore popular ha proposat que lo Ball de Coques isque dels escenaris i torne a les places i carrers de Fraga, on qualsevol persona pogue ballar-lo, tocar-lo o cantar-lo. La iniciativa pretén fer sentir a cada fragatí i fragatina que lo Ball de Coques li pertany i que el valore com una part de la seua identitat, de la mateixa manera que valore lo percal o los mocadors de gall. Es busca trencar les barreres entre l'espectacle i la participació activa, promovent una experiència més autèntica i comunitària.

En resum, es pretén presentar lo Ball de Coques tal com es ballaven a l'època de les nostres jaies, amb

Presentació del Projecte
MARINA BARRAFON

naturalitat, espontaneïtat i sense l'ornament de l'escenari. Aquesta visió vol retornar la dansa a les arrels més pures, on l'important no era la perfecció tècnica, sinó la connexió emocional i social entre els participants. A més, es busca revitalitzar espais públics com a llocs de trobada cultural, on les generacions més joves pugen aprendre i valorar les tradicions.

Originalment, els balls de coques inclouen passos de ball i coreografies específiques que es transmetien de generació en generació. Eren danses senzilles i permetien la participació de moltes persones, cosa que fomentava la cohesió social perquè creava un ambient festiu i de comunitat. La transmissió oral i pràctica és un dels tresors del patrimoni immaterial, i mantindre-la viva és crucial per preservar la riquesa cultural del territori.

I eix és el punt on es vol arribar amb aquesta iniciativa: treure lo Ball de Coques a les places i carrers de Fraga, afavorir la participació de tothom, crear un bon ambient festiu i assegurar que aquesta tradició continue viva per a les generacions futures. Des de l'organització ens recorden que el projecte està obert a persones de totes les edats i habilitats, des de ballarins i músics

fins a aquells que simplement volen formar part de la festa popular. Tothom es pot inscriure als tallers i participar en la festa gran del dia 26 de juliol a Sta. Ana. És una activitat inclusiva i intergeneracional i quanta més gent n'hi haurà millor quedarà tot perquè Santa Ana es convertirà en l'escenari perfecte on nos reunirem, ballarem, tocarem i cantarem una bona estona.

*Qui la ballarà, qui la ballarà,
la primera coca?*

Qui la ballarà, qui la ballarà?

La xica la sopa.

*A la plaça ballen coques; mare,
deixe-m'hi anar,
que les ballo molt boniques
i me trauran a ballar.*

*Qui la ballarà, qui la ballarà,
la segunda coca?*

Qui la ballarà, qui la ballarà?

La xica la mosca.

*A Santa Ana ballen coques;
mare, deixe-m'hi anar,
com que soc tan rebonica
tots me trauran a ballar.*

'Cancionero
Popular del
Altoaragón'

L'escola rural de les Guardioles d'Albelda

// JOSEFINA MOTIS

Fa poc, l'escriptora de Binèfar Silvia Isábal Mallén feia menció a la revista *Somos Litera* (al número d'abril) d'una època en què moltes famílies vivien a les finques en habitatges disseminats per la comarca de la Llitera. En aquelles condicions, molts alumnes tenien dificultats per a traslladar-se a les escoles dels pobles propers i per això es van haver de construir escoles al camp. D'esta manera els fills i filles de jornalers i pagesos que vivien a les torres o que hi passaven molt de temps, podien rebre serveis educatius.

que era filla dels mestres d'Esplús, i que després es va casar a Alcampell (casualment, va morir a Lleida el passat mes de juny). L'escola tenia un jardí que cuidaven els alumnes, i l'espai permetia fer la missa dels diumenges i cerimònies com comunions i casaments. Van ser molts els mestres interins, joves que començaven el seu magisteri, que es van iniciar en aquelles escoles. Una va ser Araceli Ballester Zamora, la filla de la família que va aportar el terreny, que després es va casar també en aquell mateix lloc.

Amb el temps els alumnes van anar disminuint, per una menor natalitat i per tenir les famílies millors mitjans de mobilitat. L'arribada de l'automòbil va modificar a fons el nostre món rural. Lo rader mestre que va ocupar aquella plaça, a principi dels anys 80, va ser José Antonio Adell, un nom de pes a la Llitera actual per la seua sòlida obra assagística i literària. Ell mateix diu a Silvia Isábal en la seua crònica que va acabar el curs 1982-1983 amb només quatre alumnes. L'escola de Les Guardioles va ser suprimida oficialment el febrer de 1984, just vint anys després de la seua creació.

Agraïm molt a la revista *Somos Litera* que mantingue la secció «Historias de nuestra historia», en col·laboració amb el Centre d'Estudis Lliterans, coordinada per Silvia Isábal i Víctor Bayona, que tantes coses interessants ens mostra sobre el nostre territori.

Ací fem un breu resum d'aquella crònica publicada a la secció «Historias de nuestra historia», perquè encara tenim un record molt viu d'aquelles escoles rurals que van aparèixer per la Llitera entre els anys 40 i 60 del segle passat. Per exemple, es citen els casos d'Esplús, on hi va haver escoles a les quatre grans finques agrícoles de Las Puebas, Ráfales, Vencillón i El Pilar, o el de Sant Esteve de Llitera, que va tenir l'escola de Santa Maria en un indret pròxim a Algaïó, mentre que al terme de Tamarit de Llitera es van crear les escoles de la Melusa i de Ventafarines. Era molta la gent que vivia en disseminats rurals en aquella època.

Cal dir que el motiu de la creació d'estes escoles no era només el poder garantir assistència escolar a un gran nombre de criatures, sinó també pal·liar les necessitats de les grans propietats per tal d'assegurar que jornalers i masovers no marxessin de les seues terres.

Jo voldria referir-me a la que més recordo, que és la d'Albelda, i que estava situada a la partida de Les Guardioles. Era una partida del terme municipal d'Albelda, en la que hi vivien també persones dels municipis propers de Tamarit, Castellonroi, Almenar i Alfarràs. Allà hi havia una d'estes escoles disseminades, que comptava un nombre d'alumnat fix i amb un contingent variable que depenia de les feines del camp en cada etapa del calendari anual.

Tal com informa Silvia Isábal, l'escola es va començar a construir l'any 1962 gràcies al Plan Nacional de Construcciones Escolares i es va fer efectiva l'any 1964. Cal dir que es va fer realitat gràcies a que Edmundo Ballesté Zamora va oferir el terreny i els torrers dels voltants van construir-la entre tots amb els materials que va aportar el Ministeri. Va ser una aula mixta amb un petit habitatge adossat.

La primera mestra que hi va haver va ser Carmen Garós Vicén,

Disseminats
de la plana
de la Llitera
JOSEP ESPLUGA

Desconcert a la comarca per la gestió sanitària

// PEP ESPLUGA TRENC

El sistema sanitari públic ja fa anys que manté unes relacions difícils amb la comarca de la Llitera. Als clàssics entrebancs per ser atès a Lleida, promoguts pels governs dels dos costats de la ratlla, s'hi sumen els dèficits crònics de personal als centres de salut de la comarca, que durant els últims mesos han tendit a empitjorar. Al Centre de Salut de Tamarit de Llitera s'ha arribat a una situació límit, que ha portat al Consell de Salut de Zona a expressar la seua alarma de manera pública, interpellant les autoritats aragoneses i exigint solucions per a garantir la qualitat sanitària.

Esta vegada, el desencadenant ha estat la baixa des del passat mes d'abril de 3 dels professionals mèdics del Centre, unes baixes que s'endevinen de llarga durada i que no han estat compensades ni substituïdes. Una proporció considerable si es té en compte que el Centre compta amb 7 titulars mèdics, als quals cal sumar-hi 3 metges d'atenció continuada (MAC) que cobreixen forats, fan nits, caps de setmana, etc. (dels quals almenys 1 plaça mai no ha estat ben coberta). La proximitat de les vacances d'estiu fa preveure que

Tamarit de Llitera
P.E.

la situació s'agreugi encara més.

La situació ha convertit la planificació horària en un trencaclosques de difícil solució, amb la consegüent pèrdua de qualitat del servei (consultes massificades, dificultats per a demanar hora, personal sotmès a una pressió psicosocial excessiva, etc.). A les portes i taulells d'anuncis dels dispensaris i centres mèdics de la zona hi ha aparegut uns cartells poc intel·ligibles amb els horaris en els que hi serà el metge i els que no. El desconcert entre la gent gran, principal usuària d'aquests centres, és més que considerable. La sensació d'impotència també.

El Consell de Salut de Zona de Tamarit de Llitera està format per representants dels Serveis Socials i dels Serveis de Salut locals, i pels alcaldes de Tamarit, Altorricó, Al-

campell, Albelda i Castellonroi, així com per representants d'algunes entitats del territori (associacions de dones, de famílies escolars, de gent gran, farmacèutics, veterinaris i sindicats). A més dels municipis citats, la zona inclou també altres pobles lliterans, com Baells, Camporrells o Valldellou, que depenen del Centre de Salut de Tamarit, la majoria dels quals ja fa dos mesos que s'han quedat sense atenció diària i només atenen urgències, si tenen sort que els agafen el telèfon a Tamarit. Som conscients que fan tot el que poden i més.

Des de la Conselleria de Salut del Govern d'Aragó es tendeix a tirar pilotes fora i atribuir les disfuncions a la manca de resposta del Ministeri de Sanitat, mentre que la ministra del ram acusa les Comunitats Autònomes, que són les que tenen les competències, de no haver planificat bé l'atenció sanitària per al període estival. Una vegada més, el problema ha esdevingut instrument de la baralla política, cosa que en dificulta les solucions. Sobretot quan hi intervenen partits polítics poc partidaris de la sanitat pública i més favorables als interessos de la privada, un tipus de sanitat que rarament vindrà al món rural.

DICCIONARI PER A POCA-SOLTES

Pupitre // Ramon Sistac

Confesso que és un mot de poc glamur: prové del francès *pupitre*, un préstec del llatí *pulpitum*. La paraula se'm fa lletja, però porta una enorme càrrega afectiva: la memòria de quan anàvem a estudi, de la infantesa en definitiva. Color verd tòxic i fusta asclada, taques de tinta i llapis espuntats, olors de brutícia i borrallons de goma, mapa d'Espanya i Jesucrist entre els dos lladres, garranyics del ges terrós a la pissarra i clatellots del mestre...

Tot just eixia del pupitre pintat i entrava en el nou món de la fòrmica quan a casa d'un amic vaig descobrir la revista *Cavall Fort*. La meua ignorància sobre el català escrit era tan gran que vaig creure que era en francès. I és que la meua cultura de còmic estava feta a base de *TBO* i *El Capitán Trueno*; tanmateix hi vaig saber veure un gran potencial, amb històries que em tocaven molt més la fibra. El contacte va ser breu, perquè casa meua s'hauria ensorrat si hi hagués entrat algu-

na revista en català. Però crec que les ganes de poder llegir una meravella així va ser la primera llavor d'un procés que em portaria, pocs anys després, a alfabetitzar-me clandestinament (sobretot per als de casa) en la llengua desitjada.

L'impulsor de *Cavall Fort* i, sobretot, del seu model de llengua versemblant i avançat al seu temps ha estat Albert Jané, homenatjat recentment amb el màxim guardó per als defensors de la llengua: el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. Tanco, doncs, el cercle amb una revelació: Albert Jané i jo compartim espai colze a colze al Ple de la Secció Filològica de l'IEC. És doncs, mai millor dit, el meu company de pupitre, i el seu premi, ni que només siga per proximitat física, m'honora a mi també. Al capdavant, faig meua la seua sentència: «Un proverbi xinès diu que una imatge val més que mil paraules, però aquest proverbi no és pas fet d'imatges, sinó de paraules».

JOSEP VALLVERDÚ I AIXALÀ: ESCRIPTOR, TRADUCTOR I DINAMITZADOR DE PONENT

«El percentatge de català parlat i escrit és molt inferior al que era fa 10 anys»

// BERENGUER DE MUSSOTS

Ciutat de Balaguer, dimecres 6 de març de 2024, Museu de la Noguera. Aprofitem l'entrevista —destinada al número 58 (juny de 2024) de la revista *Les Notícies de Llengua i Treball* de la UGT de Catalunya— al prolífic escriptor, activista cultural i intel·lectual ponentí Josep Vallverdú i Aixalà —nascut a Lleida el 1923, Creu de Sant Jordi el 1989, membre numerari des de 1991 de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i Doctor Honoris Causa per la Universitat de Lleida el 2004— per demanar-li sobre les relacions que tingué, especialment en els darrers anys de la dècada de 1960 i al llarg de la de 1970, per donar a conèixer les terres aragoneses de llengua catalana.

Josep Vallverdú
JOSEP BALAGUERÓ

No podem defugir que, en plena vitalitat, en un bon estat físic i mental, esteu a punt de fer 101 anys, i els heu viscut amb força intensitat. Heu vist de tot, no heu parat, heu conegut les figures més representatives del país últims anys... La vostra vida és un guió fantàstic per fer una pel·lícula. Què en penseu

Que totes les vides són un guió fantàstic. Trobes qualsevol persona, un manyà, un advocat, un aviador... Si han viscut una vida prou llarga o prou intensa, t'explicaran fets fabulosos. Cada vida és una novel·la.

Durant els anys seixanta, especialment, i en els anys setanta, vau ser l'home a Ponent. Al meu entendre, vas seu el creador —o si més no, el promotor principal— de la denominació Ponent per a les comarques de l'occident del Principat de Catalunya.

Si bé jo d'adult havia viscut a Sant Feliu de Guíxols, a Barcelona i una temporada a Balaguer, no serà fins al 1960 que m'incorporo a la ciutat de Lleida i hi viuré fins al 70. Lla-

vors, em vaig adonar que la societat lleidatana, respecte d'altres societats, encara estava molt influïda per l'any 39. Vaig pensar, «això s'ha de capgirar». Hi havia una sensibilitat catalana però estava molt dispersa. I vaig trobar companys i gent amb els quals vam poder fer una mica de forat. Se'm van tirar a sobre, directament i indirectament, bisbat, periodistes, etc. Però simplement anàvem fent, i quan vam poder vam crear l'Àmbit Cultural de Lleida, i altres coses, com una revista oral que va tenir molt èxit, classes de català... Quan prohibien alguna activitat que venia de Barcelona fèiem tot el possible perquè se sabés. M'hi vaig trobar sense voler.

Per què dieu que la situació era més complicada que en altres indrets?

No podem oblidar que Lleida havia caigut en mans franquistes l'any 38, i durant quasi un any el riu Segre va fer de frontera. I els uns eren a la Bordeta, i els altres al Castell. L'any 39, encara es veien esquelets a les cases bombardejades que eren desmunades.

Vaig veure la repressió, tremenda, i això, en certa manera, va mal educar la gent de Lleida, pensant-se que no havia de canviar mai, o que

no canviaria en molt temps. Hi havia molts acomodaticis. Contra això vaig lluitar jo.

Recordeu els començaments, quan éreu un jove que intentava escriure? Us va costar molt?

Sí, perquè era molt jove. Tenia 12 o 13 anys. Vaig fer una poesia en català, en versos curts, que vaig enviar al professor de literatura espanyola i llatí que teníem a l'Institut de Lleida, un senyor de Saragossa, que no tenia cap simpatia per la literatura en català. No em va dir «tens un futur brillant». Només «sigue, sigue».

La conversa va acabar aviat!

A l'institut els professors explicaven en català o en castellà segons era la seva llengua, i nosaltres, que no teníem llibre de text preniem apunts en català o en castellà. No teníem dificultats. Vivíem amb aquesta dualitat de llengües amb una gran naturalitat. Teníem fins i tot un professor valencià de dibuix que s'explicava en un valencià preciós.

Ha canviat molt el llenguatge al llarg d'aquest temps?

Aquest és un altre problema molt gros. El més gran invent del segle

«S'ha de parlar en català sempre. S'ha de fer un esforç»

XX va ser el telèfon mòbil, però és el més terrible, també perquè és una arma espantosa. Jo faig anar molt poc, el telèfon mòbil. No sé què és una aplicació. Sé el que és un *WhatsApp* i sé telefonar i que em telefonin. Però prefereixo l'ordinador, en tot cas.

El català està perdent riquesa, en general?

El català està perdent ús. El problema és que el percentatge de català que se sent parlat i escrit és molt inferior al que era fa 10 anys. La quitxalla es passa al castellà molt fàcilment. Només que amb una colla de xiquets o xiquetes hi hagi un que parli castellà, els altres parlen castellà.

Després tenim una immigració molt forta, i amb la immigració ens hem portat molt malament nosaltres. Per què a la senyora romanesa de fer feines, que fa 30 anys que és aquí, i que entén el català perfectament, moltes senyores li continuen parlant en castellà?

S'ha de parlar en català sempre. S'ha de fer un esforç.

I quina és la perspectiva?

És molt pessimista. La difunta Carme Junyent deia que el català moriria. Com totes les llengües. Ara, no ho posem fàcil! Insisteixo: hem de parlar català sempre. Fixeu-vos com canviaria la cosa. Sempre.

Alguna vegada heu dit que faltava un estudi aprofundit de la vostra obra ja que se us havia encasellat únicament com a escriptor de literatura infantil i juvenil. El 2023 va ser l'Any Vallverdú. La celebració ha ajudat a conèixer millor tota la vostra producció?

Sí, evidentment sí. Perquè la Carme Vidal, com a comissària de l'Any, va procurar també que hi entrés, a més de la divulgació genèrica, «l'acadèmia», és a dir, que hi haguessin estudis seriosos fets per crítics, per professors, per universitaris, de diverses característiques. Llibres per a grans, de viatges, els dietaris, l'autobiografia... cadascun ho estudia un especialista diferent. Això se'n diu una miscel·lània. Per

Un moment de l'entrevista

JOSEP BALAGUERÓ

conseqüència, ara s'ha anat a conèixer-me més.

Com va ser que us va interessar per donar a conèixer les terres aragoneses de llengua i cultura catalanes?

A més a més de la meva curiosament innata pels diversos i variats aspectes per la cultura, —en especial en aquells relacionats amb la llengua catalana—, fou l'encàrrec de l'editorial Tàber de Barcelona per elaborar alguns volums de la col·lecció «Catalunya Visió», un projecte editorial dedicat a retratar i descriure el teixit físic i humà de les comarques de Catalunya, en especial les del país rural. Els textos dels volums en què vaig participar estaven acompanyats per extraordinàries fotografies de Ton Sirera i van ser editats, com ja he dit, per Tàber.

[En concret en el primer volum (1968) de la col·lecció «Catalunya Visió» s'integren les comarques de la Llitera i el Baix Cinca; al número 2 (1968), la de la Ribagorça; i al número 8 (1969), la del Matarranya i la de la Terra Alta.]

Crec que us heu acostat a la a les terres de l'Aragó de llengua catalana amb una visió prou ajustada a la del país descrit, no només a través dels volums editats per Tàber.

Si més no, ho he intentat. La darrera oportunitat que de manera expressa vaig assistir a un acte públic a la Franja va ser l'any 2013 a Calaceit.*

Potser, perquè com a cronista heu seguit el consell que «Cal, com he

escrit en altre lloc, una sol·licitud més sovintejada, que hi anem més, no pas a descobrir-los Mediterranis, sinó a conèixer-los fraternalment», tal com anotàreu el 1970 a la revista *Serra d'Or*.

Com veieu el panorama actual de la literatura catalana a la Franja?

Cal dir que el 1970, en els anys que més intensament vaig visitar la Franja, la literatura en català era inexistent, tret d'algun escadusser text localista escrit en ortografia extravagant. Tanmateix de mica en mica es dona a conèixer l'extraordinària obra literària del mequinensà Jesús Moncada, a la qual cal afegir dos escriptors de Saidí: Mercè Ibarz i Francesc Serés. I encara cal destacar el poeta matarranyec Desideri Lombarte, que si bé no és encara prou conegut fora de la seva comarca té una obra ressenyable. I

és clar, també trobem a la Franja una munió d'autors força interessants. Ara sí que es pot dir que hi ha una literatura catalana a l'Aragó.

[A més dels textos dedicats a la col·lecció «Catalunya Visió», cal ressenyar el capítol «La Catalunya aragonesa» dins del volum IV de la col·lecció «Dolça Catalunya» (1977), p. 141-160, ampliació d'una part del llibre *Viatge a l'entorn de Lleida* editat el 1972 i, d'alguna manera, de l'article «Matarranya amunt» publicat al número 158 (octubre 1969) del setmanari *Tele/estel* i l'article «l'Aragó català i la seva consciència lingüística» publicat al número 129 (juny 1970) de la revista *Serra d'Or*]

«El 1970, la literatura en català a la Franja era inexistent»

*En les pàgines del número 118 (juliol-agost de 2013) de *Temps de Franja* s'hi recull en detall la visita a Calaceit, un acte que formà part del *Passeig per la vida i l'obra de Josep Vallverdú*, organitzat per la Diputació de Lleida, a través de l'IEI, amb motiu del 90è aniversari del naixement de l'escriptor, del nostre homenot de Ponent.

Trenta professors saragossans visiten la Ribagorça Oriental

// MÀRIO SASOT

Dissabte passat 25 de maig, un grup de 31 persones vam realitzar una excursió cap a un dels llocs més allunyats i desconeguts per molts aragonesos, com és l'extrem nord-oriental de la regió.

L'activitat, que va ser posposada en 2020 a causa de la pandèmia, estava organitzada per l'Associació d'Amics de l'IES Andalán de Saragossa.

La iniciativa sorgí després d'una xerrada que vaig impartir a petició dels membres d'aquesta associació

fins a l'església de la Mare de Déu de Baldós

Javier, el guia de l'oficina de turisme de Montanyana, ens va explicar els avatars que va tenir al llarg dels segles aquesta ciutat-castell que va ser bressol i seu dels primers comtes de la Ribagorça, un dels pilars del regne d'Aragó. Mentre vam recórrer els seus car-

Visita del grup a Benavarri.
JULIO GARCÍA

El grup sobre el pont romànic de Montanyana
MÀRIO SASOT

Visita a l'església de Sta. Maria de Baldós
MÀRIO SASOT

amb el títol "La Franja, aquesta desconeguda" on vaig repassar els llocs més emblemàtics i pintorescs del nostre territori des d'Aiguaviva fins a Aneto, així com la seua riquesa cultural, els seus costums i formes de vida i els trets més significatius de la seua llengua catalana.

Vam sortir dels voltants del centre de bon matí dues hores més tard recalàvem en les instal·lacions de la cafeteria i fàbrica de xocolata de la família Brescó, a Benavarri, on endolcim els nostres paladars amb cafè, xocolata freda i calenta i diferents mostres de pastisseria artesanal, ingredients suficients i necessaris per a emprendre la següent etapa del nostre recorregut: la visita guiada al poblat medieval de Montanyana.

Només arribar ens va impressionar el bell pont de pedra els orígens del qual es remunten al segle X, com tot el traçat dels seus carrers que pugen en intricats recorreguts

ners, Javier ens va donar una eloqüent i desenfadada lliçó d'Història mentre ens endinsàvem en algunes dependències que han estat restaurades per a la seva visita, com ara una antic hospital de pelegrins que podrà ser alberg de visitants algun dia, un teler i un vell forn de pa.

L'ascensió fins a l'església va ser costosa per a alguns però va pagar la pena. El guia ens va explicar el contingut i simbolisme dels bells capitells del pòrtic d'entrada i va completar la seva exposició amb una projecció d'un vídeo explicatiu.

Després de dues hores de recorregut per aquest espai rescatat del túnel del temps ens dirigim més al nord, fins al poble de Sopeira, on ens esperava Enrique i la seva família, propietaris de Casa Passé, on ens van servir unes exquisides viandes típiques d'aquesta zona. Seguidament passarem a visitar el poble, votat com un dels més bonics al concurs «Menudo es mi pueblo.

El mejor pueblo de Aragón» de fa pocs anys, on la nostra companya i guia local, la professora i escriptora Glòria Francino, ens va explicar la història del poble i els canvis produïts després de la construcció del veí pantà d'Escales en els anys 50.

A continuació, ens vam dirigir a peu al monestir medieval de Santa Maria de la O, o d'Alaó, on la Glòria ens va explicar les claus de la seua original i bella estructura pètria romànica i la celebració del 900 aniversari de la seva última consagració, l'any 1123.

Ja de tornada a casa, vam recal·lar en el casc vell de Benavarri on un dels activistes culturals del lloc i també col·laborador a la nostra revista, Enric Marqués, va accedir amablement a guiar-nos en el seu recorregut i explicar-nos velles històries de la població i les llegendes que les envolten.

50è Col·loqui d'Onomàstica a Mequinensa i Calaceit

// ACADEMIA ARAGONESA DE LA LENGUA

El darrer Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (SdO) es va celebrar a la Franja d'Aragó entre el 24 i el 26 de maig de 2024, aquesta vegada coorganitzat per l'Academia Aragonesa de la Lengua, l'Institut d'Estudis Catalans i els projectes de recerca *Toponímia de Aragón, Cantabria y La Rioja* i *Toponímia de l'Arc Mediterrani* (tots dos integrats en el macroprojecte *Toponomasticum Hispaniae*), i amb la col·laboració de l'Ajuntament de Mequinensa, l'Ajuntament de Calaceit, l'Institut d'Estudis del Baix Cinca (afiliat a l'Institut de Estudios Altoaragoneses de la Diputació Provincial d'Osca), l'Associació Cultural del Matarranya, l'Institut Ramon Muntaner i l'Associació Coses del Poble de Mequinensa. Aquesta participació col·lectiva ha evidenciat, un cop més, que la implicació d'entitats i institucions properes al territori on se celebra el col·loqui assegura una feina ben feta.

S'acomplien justament ara 30 anys de la celebració a Fraga del 19è Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. Aquella experiència de 1994 va ser enriquidora i positiva, perquè va permetre impulsar els estudis locals sobre la toponímia i l'antroponímia de l'àrea catalanòfona d'Aragó, i el seu ressò també va potenciar que es desenvolupessin projectes de més envergadura.

El Col·loqui ha ofert en aquesta ocasió dues línies temàtiques. Una d'elles, va propiciar la presentació de comunicacions relacionades

Javier Giralt i
Maite Moret,
a Mequinensa
ARXIU AAL

amb l'onomàstica en general, tot i que prestant especial atenció a l'etimologia que s'amaga en els noms de lloc i de persona. L'altra, en atenció a la Comunitat Autònoma d'Aragó, es va centrar en l'onomàstica d'Aragó, i per això hi va haver comunicacions que analitzaren aspectes diversos de la toponímia aragonesa dels tres àmbits lingüístics d'aquesta regió (és a dir, aragonès, català i castellà).

Les sessions acadèmiques es van concentrar els dies 24 i 25 de maig a Mequinensa. Foren inaugurades a la Sala Goya pel regidor de cultura, Sr. Dario Vidallet, qui en nom de l'Ajuntament de Mequinensa i de tot el poble va donar la benvinguda als assistents. A continuació prengué la paraula el Sr. Pere Navarro, president de la SdO, qui va remarcar la satisfacció de poder celebrar a la Franja d'Aragó una data tan significativa per a l'associació. En aquest acte inaugural també es van presentar les actes del col·loqui desenvolupat a Tremp en 2022.

A Mequinensa, el col·loqui va comptar amb vint intervencions: quatre ponències i setze comunicacions. Les ponències correspongueren als autors: Jesús Vázquez, amb «Testimonios toponímicos de voces no atestiguadas en el aragonés moderno»; Ramon Sistac, amb el títol «Toponímia, paisatge i identitat»; Javier Giralt, amb «Feina feta no fa destorb: estat dels estudis onomàstics sobre la Franja d'Aragó»; i Hèctor Moret, amb la ponència «L'onomàstica mequinensana en

l'obra literària de Jesús Moncada».

Les setze comunicacions foren: Bernat Vellvè, «El cas de les Caroses: una confusió plena d'informació»; Ventura Castellvell, «Juana i Susana a la toponímia i antroponímia catalanes»; Joan Rovira, «Toponímia d'alta muntanya de la Sènia: tres reis o un?»; Carlos A. Rizos, «Toponímia ribagorçana: present i futur del projecte»; Guillermo Tomás, «Lengua, toponímia y documentación en la Ribagorza medieval: riesgos metodológicos y posibilidades de estudio»; Jairo Javier García i Emilio Nieto, «Los topónimos Nonasp(e) y Nambroca: difíciles, distantes y distintos»; Albert Aragonés, «Topònims del Matarranya i les Terres de l'Ebre a la novel·la *Martín de Caretas* de Sebastià Juan Arbó»; Vicent Terol, «La franja d'Aragó i la repoblació medieval de les comarques valencianes del sud (segles XIII-XV)»; Francesc Hernández, «Presència d'aragonesismes en els malnoms valencians»; Gabriel Sanz i Xavier Tomás, «*El Libro de Centena de Fonz* (1569), fuente inexplorada para el conocimiento de la onomástica aragonesa»; Ismael Xiva, «Importància de la documentació pretèrita en l'estudi lingüístic dels topònims: els casos de Conchones (Argeleta, l'Alt Millars) i de Parents (Onda, la Plana Baixa)»; Emili Casanova, «Mirada etimològica a la toponímia de Castelló a través de dos llibres recents: *Toponímia valenciana*, de Leopoldo Peñarroja, 2023 i *Els noms dels pobles valencians* d'Abel Soler, 2023»; José Castillo, «Datos en el NGBE con el postizo arroyo que suplantam a los topónimos tradicionales de Aragón (Fortanete, Fuentes, Linares, Mosqueruela, Noguera, Rubielos y Valdelinares) y Comunidad Valenciana (Cortes de Arenoso)»; Xavier Planes, Juna Karloz Lopez-Mugatza, Carles Gascón i Mikel Belasko, «Ancils, Ansó, Ansabere, Ansovell, Anserall, Ansalonga, Ensils, Ensiula i Enseu, possibles geocindind-

nims?»; Jesús Bernat, Vicent Gual i Enric Forner, «Tots els colors del ferro: geotopònims majors de la conca del Maestrat»; Joan Tort, «Aprofundint en el camí d'una teoria general de l'onomàstica. El principi de reciprocitat entre toponímia i antroponímia».

Les intervencions dels ponents van donar pas a una passejada literària pel poble vell de Mequinensa de la mà de Lourdes Ibarz, presidenta de l'associació «Coses del Poble», qui va oferir als presents una explicació dels fets històrics que van dur a la desaparició de l'antiga Mequinensa, narració que va anar acompanyada de la lectura de textos de l'autor mequinensà Jesús Moncada, seleccionats per M. Teresa Moret.

El darrer dia, 26 de maig, el col·loqui es va traslladar a Calaceit i es va iniciar al saló de plens de la casa de la vila amb unes paraules de benvinguda del regidor de cultura, Isel Monclús, i de la Vicepresidenta d'Associació Cultural de Matarranya (ASCUMA), M. Dolores Gimeno; també amb uns mots d'agraïment del president de la SdO, Sr. Pere Navarro. Tot seguit, hi va haver la ponència del professor Javier Terrado, «Toponímia àrabica de les comarques terolenques i la seva continuïtat en l'antroponímia valenciana», i cinc comunicacions: Andreu Beltran, «Aproximació a l'etimologia dels topònims del terme de Queretes (Matarranya)»;

Jesús Bernat i Ferran Guardiola, «Toponímia urbana a ponent del Matarranya»; Enric Ribes, «Topònims derivats dels noms àrabs Sa'íd i Zayd»; i Antoni Garcia Osuna, «Aiguaviva de Bergantes (el Baix Aragó), 1890 i 1897: anàlisi onomàstica dels censos electorals». Un cop acabada la presentació de les comunicacions, els presents van poder escollir entre dues activitats lúdiques: un recorregut pel centre antic de Calaceit, guiat per Mercè Gimeno i Ricard Solana; i una excursió al poblat ibèric de Sant Antoni, amb explicacions de Joan Lluís Camps, president de l'ASCU-MA entre 2015 i 2016.

En conjunt, des del punt de vista acadèmic, cal remarcar la qualitat de les ponències i comunicacions que s'hi van presentar, mentre que, des del punt de vista institucional, s'ha de subratllar la implicació dels ajuntaments i les associacions locals. Farem justícia si els organitzadors d'aquest col·loqui els expressem de tot cor el nostre agraïment.

Confiam que la celebració del

Pere Navarro adreçant-se als assistents que omplien la sala de Plens de l'Ajuntament de Calaceit

ARXIU AAL

50è Col·loqui de la Societat d'Onomàstica a Mequinensa i Calaceit converteixi en una nova oportunitat per seguir estimulants l'interès per la toponímia i l'antroponímia d'Aragó en l'àmbit científic i social, per incentivar la recerca sobre els noms de lloc i de persona a la nostra comunitat autònoma en qualsevol sincronia i per potenciar el valor de l'onomàstica com a patrimoni immaterial que ha de ser protegit per tota la societat aragonesa. D'aquesta manera, aquest congrés s'ha vinculat a l'Estratègia Europea de Recerca i Innovació 2020-2024, segons la qual la toponímia és un bé immaterial de la Humanitat i el seu estudi s'incardina en l'objectiu de protegir els valors dels ciutadans: el topònim, en si mateix, acumula informació de tipus divers sobre les vivències i les relacions de les persones amb l'entorn al qual dona nom, per la qual cosa és prioritari el seu estudi per conèixer la història d'una comunitat de parla, especialment en aquells casos en què es troba en perill de desaparició.

ESPARILLANT PARAULES

Prunes // Roberto Albiac

Lo curs arribe al seu final i encomencen a aparèixer constantment les paraules «estiu» i «vacances» a les converses. Un any més, escolto les típiques anècdotes de campaments, colònies, càmpings... Durant la teua adolescència, com eren? Fai la rialla i enumero, per ordre cronològic, lo llistat de varietats successives, grogues i negres, que van marcar els períodes estivals de les meues primeres dècades de vida: «japonesa, falsa, clàudia, tolosa, angeleno, black star...».

La calor i les presses d'aquelles setmanes, entre l'últim dia de classes i la campanya de les armetlles, tornen a la meua ment acompanyades d'un seguit d'escenes familiars: les faldetes carregades apuntalades, les plataformes i el soroll metàl·lic del tercer peu de l'escalera al moure-la per a canviar de punta, drets damunt de la forcatxa collint les del mig i espantant mosques-mosquits-tabancs (*no puio més amunt que té iesca!*), les caixetes verdes de la coope en un paper al cul pel bancal

i els palots remolcats, les onades de prunes en lo seu tronxet al buidar la galleta del ganxo, aquella mateixa galleta plena d'aigua de la séquia per a traure el mostós, la pruiña i la somorda, abans d'anar al mas a dinar l'amanida de llegum i fer la curta mesdiada. Tots junts érem los nostres "jornalers": lo papa, la mama, lo iaio, los germanets, i la gossa que furgave les soques per a fer saltar alguna rateta.

Com me ve al cap la pel·lícula *Alcarràs*, recordant aquelles jornades... Lo final de la història, si fa o no fa, lo mateix: des dels Cinglos, vam aguar com l'acollidor mas dels rosers actualment és una bassa mastodòntica; lo puzzle de bancalets d'aquells amos en qui xarràvem regant, ara és un mar uniforme de presquillers quadrículades; les explotacions xiquinines de llauradors familiars ja són d'una empresa lleidatana de centenars de treballadors i de tones de producció. Massa complicat competir. Sempre mos quedaran los records.

L'amor per la premsa a les comarques

// LAIA SOLÉ NAVARRO

El 31 de maig vaig tenir la sort d'assistir a la primera Festa de premis de Premsa Comarcal. Diverses persones i entitats vab presenciar i entregar cadascún dels guardons. Van començar per l'entrega de premis de treballs escolars dedicats a la solidaritat, categoria a la que es van presentar diversos instituts de secundària. Un dels guanyadors va ser una escola de Lleida. El mag Jordi Caps, guanyador de GOT TALENT, va fer 4 números de cartes i mentalisme impressionants. També vam poder escoltar el discurs emotiu d'Antoni Bassas que el va dedicar a la seva continua admiració pel periodisme tot donant les gràcies a la seva família i amics que sempre li han donat el seu suport. Després vam poder escoltar els parlaments de'n Francesc Fàbregas que va remarcar la importància del periodisme solidari, ens va saludar en Marc a Badtaller qui estima el periodisme des del cantó més fosc i la presi-

dentada del Parlament de Catalunya, Anna Erra que admira el servei i compromís que es manté pel periodisme. A més a més demana que es fugi de la immediatesa i s'abraci la responsabilitat social.

I finalment el duet Figa Flawas va cantar quatre dels seus temes i ens van despedir amb un aperitiu on

DALT: Antoni Bassas.
ESQUERRA: El mag Jordi Caps
LAIA SOLÉ

vam poder brindar per la premsa comarcal.

Va ser una estona molt emotiva plena de bones paraules cap al periodisme i la informació. I tot en un espai que antigament va ser una impremta autogestionada, que abans de ser la Sala Teatre del CCCB, també va ser una casa d'acollida. Com bé va dir Antoni Bassas, "a la vida es lluita" per això hem de seguir parlant i mantenint la nostra llengua.

NO SOM D'EIXE MÓN

Identitat // Francesc Ricart

Ho tenim molt pelut! Les notícies de cada dia que vénen des de Salses a Guardamar ens fan arribar els pèls. I és clar que parlo de les atzagaiades o andanades que ens foten de tot arreu i, és clar, que parlo de la llengua i de la identitat.

Perquè quan toquen la llengua des d'un dels quatre cantons, em toquen la meua, me la volen malmetre, i ho fan per a atacar la meua identitat que els fa nosa. Aquesta visió pareix més clara quan les notícies provenen i afecten els grans territoris dels PPCC, però encara és més roenta quan ho vivim i patim des dels més petits, posem-hi les nostres comarques de la Franja. Des que hi ha els governs conformats pel PP i Vox al País Valencià, les Illes i a l'Aragó no han parat les males notícies contra la llengua a l'escola i també a l'àmbit sanitari i a l'Administració; unes restriccions vergonyants i escandaloses que hi fan més difícil la presència pública i l'ús del català. A la Franja, val a dir que no hi ha hagut, encara, una actuació explícita massa cridanera contra el català*, serà bo recordar l'editorial del número de gener de *TdeF* que s'exclama, contra la falta de reconeixement institucional i polític clar: (...) *La interrupció de la transmissió generacional detectada pels estudis sociolingüístics té molt a veure amb la llarga i reiterada*

hostilitat institucional que patim. Ras i curt, a Saragossa mai no s'ho han cregut, això de les llengües diferents de l'espanyola, sobretot pel que fa a la llengua catalana, la qual no volen ni saben reconèixer com a seua.

La lectura de la situació, que ve de lluny, no és una altra que la negació de la càrrega d'identitat catalana que comporta la llengua catalana a les nostres comarques. Per entendre'ns, un servidor rep aliment per a la meua identitat des de les portades —gairebé totes des del primer número d'aquesta publicació— o d'un llibre de Quim Gibert, com ara l'admirable *Allà d'allà*, editat fa pocs mesos i, en canvi, em rebenten manifestacions com les de J. Pueyo, diputat al Congrés per la CHA, quan es refereix amb agror contra la demanda del Govern català d'un finançament singular..., perquè hi veig el llautó de l'anticatalanisme que impera a les espanyes, en aquest cas fet des de l'altaveu d'algú que es vol mostrar com «un dels nostres». Confirmat: ho tenim pelut.

* A punt d'enviar l'article, he llegit que la "carcúndia" torna a demanar l'eliminació del català de la Ley de Patrimonio Cultural Aragonés...

Pep Espluga presentà a Saragossa el seu llibre sobre Leonard Cohen

// MÀRIO SASOT

El passat 20 de juny el nostre redactor i il·lustrador lliterà va presentar el llibre *El año que boicoteamos a Leonard Cohen* (Manhattan, Berlín, Binèfar). Editorial Milenio, a la llibreria saragossana "La pantera Rossa".

Acompanyaren a l'autor a la presentació de l'acte el professor universitari, músic i cantant de rock Gabriel Sopeña i el periodista i crític musical d'Heraldo de Aragón, David Ferrer.

Per què la iniciativa i la organització del concert d'una figura internacional com Leonard Cohen l'any 1988 va causar tanta polèmica en una vila d'una comarca extrema i llunyana dels centres de poder regional i estatal com Binèfar?

Espluga emmarcà els fets en una mena de «conjunció d'astres» on es mesclaven, entre els factors positius, una forta tradició de concerts en viu de figures del panorama nacional i internacional en una zona agropecuària econòmicament emergent, i entre els negatius, la caiguda de popularitat de la figura dels cantautors que tant prestigi tenien en la dècada dels seixanta i setanta i el sectarisme, l'enveja i la rivalitat política que suscità la proposta dins l'àmbit municipal,

les penyes i els components dels mitjans de comunicació locals i comarcals.

Per a Pep, l'escriptura del llibre ha estat una mena de catarsi. «Necessitava escriure'l per a alliberar-me d'una mena de complex de culpa o mala consciència, perquè com molts altres joves lliterans, em vaig veure arrossegat per la dinàmica negativa i de boicot i finalment no hi vaig anar, al concert».

Espluga confessà, durant la presentació, que «en aquells moments jo no era ni molt menys fan de Leonard. La seua música cadenciosa i repetitiva i les seues referències místiques i espirituals no entraven en les meues preferències musicals. Però anys després vaig acabar descobrint i valorant el seu talent musical i literari i el seu valor i compromís ètic».

L'autor ha assolit amb èxit amb aquest llibre una tasca ingent de treball sociològic i històric d'una comarca i una altra d'investigació periodística exhaustiva, objectiva

L'autor (al mig) i el públic assistent.

ARANTXA CAPDEVILA

i valenta, no exempta d'autocrítica, sempre tenint en compte les circumstàncies sociopolítiques del moment.

No hi ha persona o entitat del món de la indústria hostalera i musical, de la política municipal, de les penyes i comissions de festes de Binèfar, etc., del món intel·lectual que estès implicada d'una o altra manera en la promoció o en la crítica i boicot al concert que Pep no hagi entrevistat.

El resultat és un llibre àgil i amè que aclareix i aprofundeix en el coneixement del món rural sota les circumstàncies de la post transició.

ENTRE DOS AIGÜES

L'humà, estrany per a l'ésser humà // Marina d'Algars

Des del poble no se senten les bombes. Lluny d'aquí (o potser no tan lluny) les criatures juguen a saltar sobre les cendres de la seua infància cremada. Joves incrèduls busquen una carícia entre les ruïnes. L'escola és un record, la mare i el pare ombres enterrades. Isaac i Sara volen fugir de l'infern. Podem situar l'escena en qualsevol lloc on hi ha guerra com la russa-ucraïnesa, els atacs d'Israel a Gaza, etc.

Isaac i Sara també viuen al meu poble, van vindre molt petits amb els seus pares en un cotxe estranger del segle passat fugint de la guerra. Aquí no cauen bombes, aquí les veem davant de la taula a l'hora de dinar com en una pel·lícula de Oliver Stone tot i que són reals i, a voltes, en directe. La guerra és una cosa quotidiana, ens hem acostumat a veure imatges terribles com si fos una sèrie d'un canal privat. Ja sé que parlo d'obvietats, que falten dades objectives sobre territoris ocupats, però els tenim a Internet. Reconec que la meua sensibilitat està molt tocada pels grans assumptes del món

que em fan sentir impotent. Avui presento una pregunta que no hi trobo resposta: Hi ha hagut algun segle en la història de la humanitat sense guerres? Per què l'afany d'invasió? Quin sentit té allò que no té sentit? Sí, ja sabem que per damunt de la humanitat (l'ésser humà) està el poder econòmic, el poder en totes les seues manifestacions. Per associació en venen dos autors, un del segle XIX, Friedrich Wilhelm Nietzsche, filòsof, escriptor, artista... qui va revolucionar la nostra l'adolescència amb idees com la seua teoria que Déu ha mort perquè que no hi ha sentit moral en l'home i la societat, i un altre autor, del segle XX, psiquiatra i terapeuta Viktor Frankl, *L'home a la recerca de sentit*, qui parla sobre com trobar sentit en situacions inhumanes a partir de les seues vivències en un camp d'extermini nazi. Resulta que l'humà és estrany per a l'ésser humà. Un altre dia parlaré d'aquesta idea, una altra preocupació d'una persona que marxarà del món sense comprendre'l.

Javier Sáenz Guallar en el record

// CARLES SANCHO

A finals de juny ens acaba de deixar l'amic Javier Sáenz Guallar. Nasqué a Andorra fa 67 anys, visqué també a Alcanyís, on coincidírem a l'institut a finals de la dècada dels seixanta del segle passat. Anys més tard va ser nomenat secretari general de l'IET a Terol, entitat, en aquells moments, sota la direcció del professor valldalgorfà d'Història de l'Art de la Universitat de Saragossa Gonzalo Borrás Gualis. Càrrec que ha exercit de manera ininterrompuda durant 34 anys, des de 1986 fins la seua jubilació el 2020. En una entrevista que li va fer el periodista Lluís Rajadell a *Temps de Franja* el 2022, Sáenz recordava que «Des que Gonzalo Borràs es va fer càrrec de la direcció va quedar clar que l'IET reflectiria la realitat provincial [...] també les distintes parles de la província, i en concret el català que havia d'estar present en la tasca de l'IET». Així l'entitat va donar suport a la publicació de *Lo Molinar* (1995-1996) i a les col·leccions en català de l'Associació Cultural del Matarranya, entitat que es va adscriure a l'IET el 1998. Sota la nova directora Montserrat Martínez i Rafael Lorenzo com a

vicerector, vaig coincidir novament amb Sáenz en el Consell Científic de l'IET, quan el 2007 s'inicià el projecte de la nova col·lecció en català «Lo Trinquet», on actualment s'han publicat vuit volums. I, finalment, l'edició de l'*Obra Poètica Completa* de Desideri Lombarte i Arrufat, va ser el seu últim gran projecte abans de la jubilació.

Durant estes tres dècades llargues de secretari de l'entitat es

Javier Sáenz a la plaça de los Fueros de Terol, la primavera de 2021

LLUÍS RAJADELL

va iniciar la publicació de les col·leccions «Cartillas Turolenses», «Conocer Teruel», «Monografias turolenses» i la revista *Turolenses*, la portaveu de les associacions culturals de la província. A més Sáenz destacà en el camp de la investigació antropològica col·laborant amb articles a les revistes *Al-qannis*, *Teruel*, *Turia*, *Turolenses* i *Temas de antropología aragonesa*. Publicà el volum *Teruel en fiestas* (2015), *Catálogo o enumeración de las plantas de Torrecilla de Alcañiz así espontáneas como cultivadas de José Pardo Sastrón* (1995) i participà a la *Crònica visual de un siglo en Teruel 1875-1975*, realitzada en col·laboració amb el *Diario de Teruel*. El 2010 va ser el pregoner de la Setmana Santa alcanyissana. Compromès amb el seu origen baixaragonès intentà sempre vincular la Terra Baixa i el Matarranya amb la capital provincial i les seues institucions, territoris d'altra banda tan allunyats i diversos des del punt de vista geogràfic i cultural. «Hi ha molta gent de Terol que no ha passat del Port de Sant Just cap avall» solia afirmar. Trobarem a faltar la teua veu i el teu compromís.

U12

Joaquina la Faiona i el seu floriol // Esteve Betrià

En el passat mes de maig es despertà al Poble una polèmica al voltant de la cançó popular mequinensana *Joaquina la Faiona* que «d'alguna manera l'hem agafat [els mequinensans] com una mena d'himne popular», segons el que escriu a la xarxa qui ha iniciat la polèmica a propòsit del caràcter suposadament matxista i patriarcal del text de la cançoneta en qüestió, text que fa: «Joaquina la Faiona té un floriol / i Ramonet la hi toque / sempre que vol, / sempre que vol. / lairun... / lairun... / lairun... / laiiirun.» La música, —si més no la melodia—, d'aquesta cançoneta correspon —gràcies a la informació aportada, en part, per l'amic Paco Copons— a la de la cançó infantil valenciana *La Xata Merenguera*, una cançó de rogle que en castellà ha estat adaptada tradicionalment com *La Chata Melenguera / Belenguera* i popularitzada entre nantres en època moderna pel grup Los Titiriteros de Binéfar.

Des d'un punt de vista lingüístic cal comentar que el **floriol** és, a la valenciana localitat de Cullera i d'acord amb el *Diccionari Català/Valencià/Balear*, el «Nom humorístic de ses», i que ses és l'«Extrem inferior del budell recte» (=cul), un mot

vigent amb aquest significat al llarg del domini lingüístic de la llengua catalana. I encara, per finalitzar aquesta anotació excessivament filològica només recordar que, d'acord amb que anota Joan Coromines en el volum IV del seu *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, «El val. *florí* 'anus' [AlcM, § 2], i *floriol* id [AlcM], igual que l'and. orient, *florín* 'vulva', no vénen de *florí* ni tenen a veure amb *flor* més que per una alteració fonètica d'etimologia popular, i probablement són derivats del ll. FLORUS 'forat', FORARE 'foradar'.» Llàstima que en el seu moment no se sabés recollir aquests dos mots (**floriol** i **ses**) en la col·laboració «Aportacions al lèxic eròtic i sexual del parlar del Poble» de l'anuari local *L'Angorfa*, núm. 2 (2019).

Ara, només recordar que, al meu parer, intentar modificar políticament la tradició no deixa de ser una mostra del pensament *woke*, i recordar del que ja fa trenta anys es va denunciar, de manera satírica, l'absurditat del que és políticament correcte amb la publicació el 1994 del recull de James Finn *Politically Correct Bedtime Stories: Modern Tales for Our Life and Times*.

Quan tot trontolla

// JORDI MARÍN

El 7 d'octubre Hamas perpetrava un atac terrorista sobre població israeliana que va deixar en evidència la fragilitat d'un estat que presumeix de tenir un dels serveis d'intel·ligència més ben preparats del món. La crueltat de l'atac i, sobretot, el ridícul internacional d'Israel en no haver estat capaç de preveure'l ni de respondre-hi de forma ràpida i efectiva van acabar per propiciar l'excusa perfecta perquè l'estat d'Israel començara una operació militar totalment desproporcionada sobre la franja de Gaza.

Després de 10 mesos d'invasió de la Franja, de desplaçar forçosament gairebé dos milions de civils i d'haver destruït i arrasat tot el que se'ls hi posava al davant, la paraula genocidi és l'única que pot descriure el que s'està vivint en aquella petita franja de terra a l'altre costat del Mediterrani.

Estem sent testimonis en directe d'una operació d'expulsió massiva dels habitants d'un territori amb tota la misèria humana que això comporta. La manca d'escrúpols de l'invasor així com la manca de respecte per la vida de la població civil són dos aspectes que els mitjans ens mostren amb tal crueltat que ens resulta inimaginable que això estiga passant ara mateix, en ple segle XXI.

El cas és que tot açò m'ha dut a reflexionar sobre uns fets que, tot i donar-se uns segles abans, no puc evitar veure com un paral·lelisme del que s'hi està vivint a Palestina, no només ara, sinó des del 1948. Un procés de conquesta per la força, de desplaçament de la població original i d'imposició d'una política de colonització desacomplexada.

Cada 9 d'octubre celebrem al País Valencià la nostra diada fundacional i no puc evitar pensar que, d'aquí a vuit segles, els descendents dels colons israelians potser també acaben celebrant el 15 de maig amb la mateixa finalitat. Si som honestos, el que celebrem és l'inici d'un procés de colonització en el qual es va expulsar la població de moltes zones, s'hi van dur nous pobladors

'Entrada triunfal a València del rei Jaume el Conqueridor (1238)' de Fernando Richart Montesinos
MUSEO DEL PRADO

(colons) i se'ls hi van donar una sèrie de privilegis a partir d'unes cartes de poblament i uns llibres del repartiment que pretenien donar legitimitat al que no era més que un robatori en tota regla. Ara exhibim aquells documents orgullosos i en celebrem les efemèrides sense cap tipus d'anàlisi crítica del que van representar.

El procés de colonització no va ser per igual a tot el país, mentre en uns llocs s'hi va expulsar la pràctica totalitat de la població en d'altres aquesta es va sotmetre als nous senyors i hi va viure sota la seua autoritat durant anys, però sempre com a ciutadans de segona. Fins que el 1609, amb el decret d'expulsió dels moriscos, es consumà l'expulsió i colonització definitiva.

Quan aquest 15 de maig veia les imatges de les manifestacions de palestins recordant la Nakba (el 15 de maig de 1948) i brandant claus de cartró a l'aire que representaven les claus de les cases de les quals van ser expulsats els seus pares o avis, l'escena em va resultar coneguda. La memòria em va rescatar de l'oblit aquella història que m'havien explicat uns anys enrere i que parlava de famílies algerianes, descendents dels moriscos expulsats aquell llunyà 1609, que encara conservaven la clau de la casa que havien abandonat el seus avantpas-

sats en un llogarret a les muntanyes de la costa valenciana.

La crueltat d'aquells fets i dels viscuts anteriorment el 1492, ens fa recordar l'origen de la cançó infantil *donde estan las llaves, en el fondo del mar, matarile lire lire...* en què el mot *matarile* sembla ser la conjunció fonètica de dos mots àrabs, *mawt* i *rihla*, que volen dir mort i viatge respectivament. Ara veiem vídeos de militars israelians fent mofa de la destrucció que provoquen al seu pas a Gaza i ens irrita, però qui no ha cantat aquesta cançó de petit? Us imagineu els pobles del nou estat d'Israel celebrant unes festes sota el nom de Palestins i Israelians? Bé que fem moros i cristians...

Són tantes les analogies, preguntes, dubtes i neguits que em venen al cap aquests darrers mesos que la meua mirada sobre els nostres referents, no només festius, ha canviat inevitablement. S'ha tornat molt més crítica i, sense caure en la flagel·lació, considero que com a societat hauríem de repensar-ne alguns aspectes o enfocaments, per justícia i per respecte no només cap als nous veïns que s'han incorporat als nostres pobles les darreres dècades i als quals poden incomodar sinó també per respecte a nosaltres mateixos perquè, almenys a mi, sovint em resulten violents.

Com que no raonam català a Aragó?

// GLÒRIA FRANCINO PINASA

Pot ser que el poder polític pugue usurpar el nom d'una llengua històrica a algunes comarques aragoneses catalanoparlants? No. Els polítics hi són per facilitar el govern de les comunitats autonòmiques i la vida dels seus habitants, no per canviar allò que és una evidència com és el cas de l'ús de la llengua materna de poblacions aragoneses catalanoparlants. La llengua catalana a la part aragonesa està avalada per la Real Academia Española, per l'Institut d'Estudis Catalans, per l'Acadèmia Aragonesa de la Llengua, per eminents filòlegs i lingüistes. És un dret universal, constitucional, que no es respecta, i pel que sembla es vol eliminar.

La realitat lingüística de la Franja d'Aragó, de la part oriental d'Aragó, de nord a sud i de sud a nord, coincideix en utilitzar la mateixa llengua: el català, amb les seues varietats geogràfiques, com a tot arreu i a totes les llengües, no es tracta d'un cas aïllat. Per què ací

alguns no poden sentir dir el nom de llengua catalana si mos permet raonar amb gent de València, de les Illes Balears, de l'Alguer, del Rosselló de França, de totes les comarques de Catalunya, i no cal que canviem de registre lingüístic? Que hi ha certes diferències fonètiques, morfosintàctiques, lèxiques, això és normal en totes les llengües. En això radica la riquesa lingüística, en què hom pugue dir parlem, l'altre, parlam, l'altre, parllam, l'altre, raonam, raonem, enraonam, enraonem o ragonam i altres, xarram, xerram, xerrem...

Cada persona és originària o s'ha criat a un lloc determinat i aprèn la llengua segons l'escolta als del seu voltant. Després s'hi afegeixen molts factors: familiars, socials, culturals, històrics, normatius... Vet astí d'on ixen els matisos, els deixos, les varietats...

Aquesta terra aragonesa, històricament de parla catalana des de fa molts segles, no pot ni vol renunciar

al nom d'una llengua que mos unís, que fa de pont en les comunicacions i les relacions de les persones, que és viva a moltes comarques d'Osca, Saragossa i Terol. Donades les circumstàncies de les mateixes, com són àmbit rural de poca població, on la gent gran transmissora i conservadora de la llengua es va acabant i els joves, en moltes ocasions, estudien i treballen en altres indrets, l'increment d'immigrants en les ciutats més grans o poblets xics, que no parlen el català i tampoc tenen oportunitat d'aprendre'l perquè treballen totes les hores, sí, en canvi els seus fills el poden estudiar a les escoles i instituts, mai al mateix nivell que la llengua castellana, perquè les institucions tampoc l'afavoreixen. Per totes aquestes raons, cal cuidar i mantenir la nostra llengua materna catalana.

No hi ha cap polític ni ciutadà que la pugui negar ni menysprear. Que vingue i raonam! Potser no mos han escoltat mai?

EBREFOLK 2024
Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), 11-14 de juliol 2024

MÉS INFORMACIÓ

ACTES GRATUÏTS

RONDA
(amb quintos, músics i poetes improvisadors)
Dijous 11 juliol. Sortida Teatre La Llanterna, 22.00 h.

SARAU/BUREO
(sopar de carmanyola i ball de plaça amb 4 grups folk)
Dissabte 13 juliol. 22.00 h. Plaça de Dalt

VETLADA DE VERSADORS/ES I RAPERS/ES
Divendres 12 juliol. 22.00 h. Plaça de Dalt

BALL DE COQUES
(amb taller previ, entrega de coca i vermut popular)
Diumenge 14 juliol. 11.00 h. Pl. Dalt i La Llanterna

ORGANITZA: **EBREFOLK 2024**

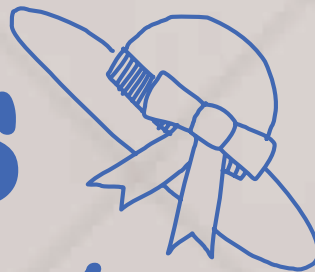
PATROCINA: Ajuntament de Mora d'Ebre, Diputació Tarragona

AMB EL SUPORT DE: La Riuada, Obre Llebre, Espai de la Nova, Grup ALACANT, Generalitat de Catalunya Departament de Cultura, La Riuada, Obre Llebre, Espai de la Nova, Grup ALACANT, Generalitat de Catalunya Departament de Cultura, La Riuada, Obre Llebre, Espai de la Nova, Grup ALACANT, Generalitat de Catalunya Departament de Cultura

ebrefolk.cat

Més llestes que la calor!

Aquest estiu, siguem més llestes i més llestes que la calor.

Beguem aigua freqüentment, evitem sortir a les hores de més calor i estiguem a llocs frescos. I sobretot, demanem ajuda així que ens trobem malament.